

DIALECTICA ÎNCREDERE - NEÎNCREDERE ÎN EVOLUȚIA RAPORTURILOR SOCIALE*

PETRU PÂNZARU

Ca și alte fapte, fenomene de natură psihosocială ÎNCREDEREA-NEÎNCREDEREA, fiind înscrise și "pierdute" în fluxul vieții cotidiene, par banale și, poate de aceea, nu se bucură de o atenție specială, prioritară, deși se constată până la nivelul simțului comun impactul puternic al acestora asupra activităților și relațiilor sociale. *Sentimentul* de încredere – neîncredere se insinuează în atitudinile, opiniile și comportamentele tuturor oamenilor, "pilotează" relațiile dintre ei și organizațiile, instituțiile sociale (statale, politice și civice), decide performanțele, succesele și eșecurile înregistrate în activitatea tuturor "agenților" sociali.

Tema este perenă, prezentă din vremuri imemorabile în experiența (cunoașterea) comună, empirică, în reflecția filosofică și etică, în literatură și artă, în cercetarea științifică. Ne vom opri și vom analiza dimensiunile contemporane, actuale ale acestei teme, dimensiuni amplificate de stadiul în care se află omenirea contemporană, cu caracteristicile ei atât pozitive, cât și negative, cu posibilitățile și limitele ei *actuale*. Desigur, atenția principală va fi acordată epocii de tranziție și caracteristicilor sale.

Scopul urmărit de această cercetare, a cărei sinteză¹ o prezentăm în continuare, este de a evidenția, pe baza unor fapte semnificative, influența decisivă a factorilor psihologici și psihosociali în provocarea sau resorbirea CRIZEI DE ÎNCREDERE, care paralizează acțiunea socială și temporizează depășirea marilor dificultăți ale Tranziției și Reformei în România contemporană.

În efortul științific de explicare a tuturor fenomenelor sociale, luarea atentă în considerație a factorilor (variabilelor) psihologici și psihosociali este OBLIGATORIE.

* Articol elaborat pe baza cercetării cu tema *Efectele crizei psihosociale asupra calității vieții* cu privire specială asupra *crizei de încredere*.

¹ "noțiunea de SINTEZĂ nu implică pe cea de COMPLET și nici ideea de DEFINITIV. Orice sinteză este, se știe, fatal provizorie și fatal parțială" (D.D.Roșu, *Existența tragică*, București, Editura Academiei, 1968, p.16).

Această obligație decurge din principiul fundamental al cercetării științifice – principiul fidelității față de FAPTE. Or, faptele sociale sunt o rezultată a interacțiunii, respectiv cooperării sau jenării reciproce dintre factori de natură obiectivă (inclusiv extra-sociali, pur naturali) și factori de natură subiectivă (psihologici) și inter-subiectivă (psihosociali).

Și CALITATEA VIEȚII unor colectivități umane și a indivizilor care le compun este o rezultată a unei pluralități de factori de ordin material, sociologic, ecologic obiectivi și a unei constelații de factori psihologici (general-umani) și psihosociali (concret – istorici). Evoluția, respectiv involuția, calității vieții oamenilor este funcție de interacțiunea dintre factorii enumerați.

Am enunțat cu alt prilej teza că *oamenii trăiesc în social (societate) dar PRIN psihologic și psihosocial*. De asemenea, susțineam teza că există *caracteristici fundamentale, universale și constante ale naturii umane și ale vieții sociale, care întemeiază și explică unitatea și continuitatea speciei umane, calitățile, defectele și limitele ei, fenomenele de repetitivitate, ciclicitate grație cărora societatea se perpetuează*.

Psihologicul și psihosocialul nu numai că sunt perene, dar sunt și omni/socio-PREZENTE.

Nimic nu se “mișcă” în societatea umană, nimic nu se “face și desface” în viața socială fără PARTICIPAREA, în fond DECISIVĂ, a factorilor psihologici și psihosociali. Nici un “joc de societate” nu se înfiripă fără ei.

Activitatea și relațiile economice – de la producție la schimb și consum, trecând prin publicitate – activitățile politice, diplomatice, militare, justiția, învățământul, cultura, arta, religia, sportul, relațiile internaționale, influența mass media etc. – TOATE trec PRIN și fac apel LA determinările de ordin psihologic și psihosocial, vizează și contează pe efecte psihologice și psihosociale².

Strategia preșcolarului de a obține ce dorește, strategia hoților de buzunare ca și a marilor mafioți, strategia oamenilor politici de a căpăta voturile alegătorilor și de a-și elimina adversarii, pariurile la bursă sau hipodrom, jocurile de noroc, campaniile de presă *pentru* ceva (cineva) sau, mai des, *contra* ceva (cuiva) etc. etc. se bazează toate pe factori psihologici și psihosociali, sunt în fond STRATEGII PSIHOLOGICE ȘI PSIHOSOCIALE.

1. Motivație

Între factorii psihici și psihosociali care condiționează calitatea vieții, ca și între constantele vieții sociale se înscriu ÎNCREDEREA și NEÎNCREDEREA,

² Printre ultimele apariții de cărți, cuprinzând studii de psihologie socială, semnalăm: Neculau, Adrian, *Psihologia socială*. Iași. Editura Polirom. 1996.

cu un rol de maximă importanță în absolut toate tipurile de activități și raporturi social-umane.

Analiza factorilor ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE asupra dinamicii și performanțelor activității și relațiilor socio-umane se poate constitui într-o temă de sine stătătoare³.

Din punct de vedere teoretic binomul ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE poate – și după părerea noastră trebuie – să fie tratat din perspectiva structurilor RECESIVE, astfel cum au fost definite și explicitate de filosoful român Mircea Florian în originala sa lucrare *Recesivitatea ca structură a lumii*⁴.

Tot din punct de vedere teoretic termenii ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE trebuie analizați din perspectiva principiului BIVALENȚEI căruia i se supun orice fapt și produs social. Atât un termen, cât și celălalt pot juca – și joacă efectiv – fie un rol pozitiv, fie negativ⁵.

Sub raport teoretico-metodologic:

– considerăm binomul ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE ca o Realitate psihologică și psihosocială de gradul II–III care se metamorfozează și revine în Realitate de gradul I, influențând-o semnificativ⁶;

– relevăm rolul esențial al LIMBAJULUI și COMUNICĂRII, în generarea, modificarea, permutarea relațiilor de ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE, care urmează sau nu traseul experienței individuale, de grup, colective;

– evidențiem rolul important al “jocului” CERTITUDINE – INCERTITUDINE în evoluția sau involuția raporturilor dinamice ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE;

³ O dovadă o reprezintă amplul studiu intitulat *Încredere și neîncredere și procese de instituționalizare*, datorat lui Vladimir Mareș, publicat în *Revista de cercetări sociale*, nr.3/1995, p.27–66, însoțit de o bogată bibliografie pe temă. În afară de o trecere în revistă a definițiilor termenului (“Ce este încrederea?”), autorul își desfășoară analiza pe următoarele teme: “Încredere și confidență”, “Încredere în sisteme”, “Încrederea personală”, “Încredere, norme, instituții”, “Încredere și capital social”, “Procese de instituționalizare”, “Încredere, instituționalizare și tranziție”.

⁴ Deși extrem de productive din punct de vedere gnoseologic și epistemologic, implicit metodologic, ideile lui Mircea Florian din cartea *Recesivitatea ca structură a lumii* (2 volume, București, Editura Eminescu, 1983, 1987) sunt din păcate ignorate de comunitatea noastră științifică-filosofică. Autorul definește astfel RECESIVITATEA (în sens filosofic): “existența este structurată de termeni asimetrice sau polari, în care unul domină, stă înaintea, iar celălalt este recesor, vine în urmă (de la *recidere*), fără ca prin această poziție subalternă termenul recesiv să fie degradat” (p.42). “Dualitatea recesivă exprimă structura profundă a realității, structură pe cât de fundamentală pe atât de ignorată în semnificația ei universală și principială” (p.84).

⁵ Asupra acestui fapt social fundamental care este BIVALENȚA și obligativității de a-l lua permanent în considerație pentru o veridică explicare a fenomenelor și proceselor social-umane am stăruit în cartea noastră *Sociologia bunului simț* (în curs de apariție – 1997).

⁶ Considerentele noastre despre “GRADELE REALITĂȚII”, cu exemplificări corespunzătoare, cititorul le găsește în cartea *Mass media în tranziție*, București, Editura Rompres, 1996. p.18.

– accentuăm rolul determinant pe care îl au în toate activitățile și relațiile sociale **TREBUIŢELE ŞI INTERESELE**, în eforturile de satisfacere a lor insinuându-se activ **ÎNCREDEREA– NEÎNCREDEREA**;

– constatăm că **PARALELISMUL** devenit frecvent **NECONCORDANȚĂ, DECALAJ, CONTRADICȚIE** între programe (planuri), **ASPIRAȚII, PROMISIUNI, SCOPURI, IDEALURI** și **REALIZAREA LOR ÎN PRACTICĂ** generează, amplifică **NEÎNCREDEREA** în instituții și organizații sociale, în oamenii investiți cu răspunderi (macro) sociale⁷;

– sesizăm incidența **CARACTERISTICILOR FUNDAMENTALE, UNIVERSALE** și **CONSTANTE** ale naturii umane și ale organizării vieții sociale asupra dialecticii **ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE**.

Binomul **ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE** este, în perspectiva teoretică elaborată de noi în lucrările anterioare,⁸ un **MIJLOCITOR** de natură psihosocială care intervine în toate genurile de relații și activități umane și la toate nivelurile organizării sociale. Acest binom nu e un mijlocitor oarecare ci unul esențial, determinant în privința desfășurării, favorabile sau nefavorabile, a raporturilor interpersonale, intra și inter-grupale, intra și internaționale.

Binomul **ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE** este:

a) O **REZULTANTĂ**, un **EFFECT** al unor date, fapte, evenimente strict obiective (din Realitatea de gradul I) cât și al unor informații și comunicări, care pot fi corecte sau incorecte, cinstite sau necinstite, de bună sau de rea credință (Realități de gradul II prim și secund, de gradul III–IV–V);

b) O **CAUZĂ** a altor efecte dorite sau nedorite, intenționate sau neintenționate, care se produc însă în Realitatea de gradul I obiectivă și o *modifică* într-un sens sau altul.

O întrebare perfect legitimă: de ce – din pluralitatea factorilor psihosociale ce acționează în societate, care au avut și au un impact puternic asupra mersului Tranziției – am ales binomul **ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE**?

Pentru că nici un alt factor psihosocial nu are o incidență, o acțiune mai puternică asupra stării, performanțelor societății decât aceștia. **ÎNCREDEREA** întemeiază, zidește, menține relațiile sociale în stare de normalitate, de funcționalitate și de satisfacție pentru parteneri. În schimb **NEÎNCREDEREA** ruinează raporturile sociale, conduce la o asemenea blocare și degradare a

⁷ Dinamica **ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE** în instituții, organizații și servicii publice a fost evidențiată în cercetările sociologice de către Andrei Novak, publicate sub egida I.C.C.V. (*Evaluarea percepției autorităților publice și serviciilor sociale* – anchetă națională iulie – august 1995; *Calitatea activității instituțiilor publice și combaterea corupției* – anchetă efectuată în București – iulie 1996).

⁸ Dintre studiile și cercetările noastre mai importante menționăm pe cele cuprinse în volumul *Implicațiile psihologice și psihosociale ale limbajului asupra calității vieții* (I.C.C.V., 215 pag.). De asemenea articolele *Calitatea vieții – o abordare psihosociologică și Limbaj, comunicare – calitatea vieții* publicate în revista *Calitatea vieții*, nr.1-2/1992, respectiv nr.1/1993.

relațiilor și activităților micro și macrosociale, naționale și internaționale, încât poate duce la destrămarea, prăbușirea unei societăți. La același rezultat conduce încrederea în cel ce nu merită (înșeală) încrederea, respectiv înșelăciunea, infidelitatea, trădarea cumpărată.

Demersul nostru este, am spune, de două ori justificat: 1) prin importanța extraordinară, în viața socială REALĂ, cotidiană și istorică a factorilor reprezentați de binomul ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE; 2) prin absența unei lucrări SPECIAL consacrate subiectului, după știința noastră, în afară de aserțiuni numeroase, dar disparate, unele de natură sociologică, altele (majoritatea) de factură etică, nu există o cercetare CENTRATĂ pe acest subiect.

Ceea ce a caracterizat – și continuă să caracterizeze – Tranziția românească este tocmai dominarea (și chiar cultivarea intensivă, îndeosebi prin mass media) NEÎNCREDERII reciproce, a neîncrederii populației în instituțiile sociale fundamentale ale statului, a neîncrederii ÎNTRE aceste instituții, totul având ca efecte perpetuarea și adâncirea crizei economico–sociale, politice și morale a societății noastre. Realitățile anului 1997 sunt concludente.

Suntem convinși că nici cel mai mic semn de întrebare nu planează asupra locului și rolului esențial, decisiv al raporturilor ÎNCREDERE (credibilitate)/NEÎNCREDERE (suspiciune) în constituirea, evoluția–involuția, reglarea–dereglarea, armonizarea–conflictualizarea relațiilor și activităților sociale de la nivel interpersonal din grupurile mici, formale (instituționalizate) sau ‘informale’, la nivelurile *intra–naționale* (inter–etnice) și *inter–naționale*. La toate aceste niveluri sunt de neconceput raporturi normale, activități eficiente, crearea, schimbul și perpetuarea valorilor umane fără ‘participarea’ acestui factor psihosocial care este ÎNCREDEREA. Tot astfel cum NEÎNCREDEREA, climatul psihosocial de SUSPICIUNE – fie că sunt sau nu întemeiate, motivate de Realitățile de gradul I – generează inevitabil conflicte, ciocniri, rivalități, adesea prelungite și cu urmări din cele mai grave.

Privind lumea contemporană, vom constata, de la bun început, că factorii care generează și proliferază (între oameni, grupuri umane, națiuni, organizații–instituții etc.) NEÎNCREDEREA, SUSPICIUNILE, CONFLICTELE predomină și sunt mai puternici decât factorii care le atenuază sau le sting. Între aceștia, mass media a ajuns să joace un rol, din păcate, preponderent negativ, evident nu ca factor autonom, ci integrat instrumental sistemelor economico–politice în mâna cărora se află soarta tuturor oamenilor. De aceea răspunde unei stări de fapt, unei Realități de gradul I (în terminologia noastră) atenția deosebită ce o vom acorda în studiul nostru funcțiilor psihosociale (bivalente, pozitive și negative) ale mass media, ale mijloacelor de INFLUENȚARE ÎN MASĂ, privind nemijlocit disiminarea ÎNCREDERII sau NEÎNCREDERII, calmării sau tensionării climatului psihosocial, înfiripării consensului sau disensului în societate, în lume.

Nu numai elemente esențiale de sociologia și psihosociologia mass media vor fi angajate în studiul nostru, ci și elementele principale de IMAGOLOGIE, întrucât "veriga" psihosocială fundamentală în comportamentele reciproce ale indivizilor și colectivităților sociale nu este INFORMAȚIA (natura și orientarea ei), ci IMAGINEA uneia despre alta, construită, formată desigur pe baza diverselor surse și tipuri de informații.

Intrucât ÎNCREDEREA – NEÎNCREDEREA ajung să decidă "performanțele și costurile" (materiale și nemateriale) ale tuturor genurilor de activități și relații umane (de la familie la comunitatea internațională) nu e greu de stabilit că între acțiunea acestor factori psihosociali și CALITATEA VIEȚII oamenilor există o *corelație semnificativă*.

Desigur, studiul ar putea fi extins și în direcția unui "paralelism", unei comparații între ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE, pe de o parte și CERTITUDINE – INCERTITUDINE, pe de altă parte, fenomen, fapt psihosocial căruia i s-a consacrat o substanțială monografie⁹. Dar dimensiunile relativ reduse ale studiului nostru nu ne vor permite decât referiri tangențiale.

Ne propunem ca, după o succintă caracterizare a naturii (specificului) psihosocial al factorilor ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE, element al caracteristicilor fundamentale, universale și constante ale naturii umane și ale vieții sociale, să analizăm funcțiile lor în principalele tipuri de activități și relații umane, în principalele forme de organizare socială.

2. Încredere/neîncredere - categorii psihosociologice

Deși își întemeiază existența și funcțiile pe factori și procese psihologice ÎNCREDEREA/NEÎNCREDEREA sunt categorii psihosociale, aflate în "patrimoniul" conceptual al psihosociologiei. Precizarea este importantă pentru însăși definirea acestor termeni. Natura și esența ÎNCREDERII – NEÎNCREDERII este psihosocială și nu sociologică pur și simplu (câci nu se poate considera și trata ca având *aceeași* natură un fenomen sau FAPTE sociale, respectiv o categorie prin excelență *sociologică* cum este DIVIZIUNEA SOCIALĂ A MUNCII, cu un fapt esențialmente PSIHOSOCIAL, cum e încrederea și neîncrederea). O tratare consecvent științifică, productivă gnoseologic și praxiologic, a ÎNCREDERII și NEÎNCREDERII este numai aceea care identifică și recunoaște aceste fenomene ca fiind PSIHOSOCIALE și nu, în genere, sociale sau strict psihologice (dacă e de înțeles absența termenului ÎNCREDERE și NEÎNCREDERE din dicționarele de psihologie – de exemplu Paul Popescu-Neveanu sau Norbert Sillamy – ignorarea lor în dicționarele de psihologie socială e regretabilă – de exemplu în *Dicționarul de psihologie socială*, București, Editura științifică, 1981).

⁹ Zamfir, Cătălin, *Incetitudinea – studiu psihosociologic*, București, Editura științifică, 1992.

E semnificativă definirea încrederii oferită de M.Deutch (1962) din perspectiva psihologiei sociale în sensul că ea desemnează “*alegera într-o interacțiune a unei căi ambigue, care poate duce la rezultate benefice sau nu*”. Natura psihosocială a ÎNCREDERII–NEÎNCREDERII e indicată și de caracterizări de genul: “o sferă riscantă”, “un mecanism de reducere a complexității” (Luhmann, 1968) “o decizie în condiții de incertitudine în raport cu paradigma alegerii raționale” (J.Coleman, 1990).

Natura psihosocială a conceptelor ÎNCREDERE–NEÎNCREDERE nu le exclude din câmpul sociologiei (și al tuturor științelor socio–umane). Ca și în cazul TUTUROR conceptelor psihologice, cuplul categorial ÎNCREDERE–NEÎNCREDERE este indispensabil în explicarea TUTUROR tipurilor de acțiuni și relații sociale.

Pentru a evita situația de a avea “raporturi fără suporturi”, adică relații teoretice, conceptuale fără suport în lumea faptelor este necesar să distingem – și în același timp să corelăm – diferitele “straturi” (sau grade) ale Realității de gradele II–III–IV, plasate în sfera derivată, secundă (nu secundară) a fenomenelor de conștiință. Ele reflectă (sau nu) Realitățile de gradul I, externe, iar prin veriga atitudinal – comportamental devin Realități de gradul I. Spre exemplu, *încrederea* unei părți a electoratului într-un anumit partid sau lider reprezintă, ca fapt psihosocial generat de experiență și de propagandă electorală, o Realitate de gradul II–III, fiind fapt de conștiință. Manifestată la vot (vot statistic semnificativ majoritar), aceasta se transformă într-o Realitate de gradul I diferită, adesea radical, de cea precedentă. Chiar dacă “Mijlocirea” instituțional – organizațională (în principal statul și organele sale) rămâne, în linii mari *aceeași*, “Mijlocitorii” (persoanele ce ocupă funcții de decizie și execuție) se schimbă în proporție semnificativă. Dacă ÎNCREDEREA părții din electorat care, prin vot, a propulsat la Putere pe noii “mijlocitori” va fi sau nu înșelată, dacă, într-un timp mai scurt sau mai lung, ea se va PERMUTA în NEÎNCREDERE rămâne o chestiune deschisă. De regulă, din cauza diferențelor, decalajelor și chiar a contradicțiilor dintre promisiunile *electorale* și măsurile efective de guvernare, încrederea publicului se pierde, iar “capitalul politic” al partidelor respective se diminuează. (Să observăm că, formulată complet și corect, expresia “capital politic” semnifică de fapt un “capital de ÎNCREDERE”, deci o “capitalizare” de tip psihosocial, nu material).

Dar tocmai cu acest gen de “capital” (psihosocial, de încredere) se rulează pentru a obține capitaluri de natură politică și economică. Pe parcursul lucrării analizăm numeroase fapte care probează veridicitatea acestei afirmații.

FENOMENUL (procesul) de PERMUTARE a ÎNCREDERII sau NEÎNCREDERII este frecvent în toate raporturile sociale și explică, răsturnări de comportamente, transformarea amicitiei, alianței și solidarității în contrariul lor și invers, prăbușirea unor instituții sociale. Pe cât de banal, pe atât de real și frecvent este exemplul prăbușirii unor instituții bancare, din cauza retragerii *capitalului de încredere* din partea depunătorilor, retragere cauzată de zvonuri sau campanii de presă care declară respectiva bancă falimentară, chiar dacă nu este (încă). Permutarea ÎNCREDERII în NEÎNCREDERE e amenințătoare

pentru instituțiile sociale, pentru că, așa cum scria Nicolae Iorga, “*Încrederea nu se pierde decât o dată*”¹⁰.

Numai o abordare în spirit sociologic poate clarifica dilema provocată de “multitudinea de abordări și descrieri, greu de adus la un numitor comun”¹¹, respectiv poate determina încetarea “gherilei” teoretice în jurul conceptelor ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE.

Cuplului ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE nu i se asociază primului *pozitivitatea* și celui de al doilea *negativitatea* din punct de vedere al funcțiilor lor sociale. În virtutea principiului universal al BIVALENȚEI, atât ÎNCREDEREA cât și NEÎNCREDEREA pot fi atât pozitive cât și negative, sau pot chiar cumula ambele caracteristici, funcție de obiectul lor și de scopurile subiecților (partenerilor) sociali. Astfel, spre exemplu, raporturile de încredere dintr-un grup delinvent, anomic, antisocial au caracter pozitiv pentru membrii grupului și scopurile lor, dar efectele acestora asupra societății, asupra altor oameni ajunși victime sunt evident *negative*. La rândul ei NEÎNȚELEGEREA (prudența, starea de veghe, chiar suspiciunea) când are temeiuri obiective, prevenind efecte negative, păgubitoare, generate de CREDULITATE, are *rol pozitiv*. Deci nu se poate în nici un caz merge pe schema ÎNCREDEREA este întotdeauna, în orice condiții pozitivă, benefică, iar NEÎNCREDEREA este automat și oricând negativă¹². Numai contextele și situațiile *concrete* pot indica corect care dintre funcțiile ÎNCREDERE–NEÎNCREDERE (pozitivă–negativă sau ambele) ies la iveală, acest fapt psihosocial supunându-se principiului universal al BIVALENȚEI. (Văzând doar laturile negative ale acestora Hesiod considera că “ÎNCREDEREA și NEÎNCREDEREA sunt deopotrivă un dezastru pentru oameni”¹³).

Văzând ambele laturi Seneca nota: “Este la fel de greșit a te încrede în toată lumea, ca și a nu te încrede în nimeni”¹⁴.

În general trăim într-o societate națională și “internațională” bolnavă, îmbolnăvită, răpusă de NEÎNCREDERE. E o boală, o epidemie psihosocială foarte gravă, mortală.

Societatea, oamenii care o alcătuiesc nu pot fi “vaccinați” împotriva ei. Și, din nefericire nici vindecați, printr-un tratament “șoc” sau de lungă durată.

Așa cum se petrec lucrurile azi – atât pe plan național, cât și mondial, se acumulează premise și condiții favorabile dominării NEÎNCREDERII și nu ÎNCREDERII între partenerii sociali, în ciuda logoreii politice (politicianiste) și morale (moralizatoare) ce asfixiază publicul prin mass media.

Efectele – dezastruoase pe toate planurile vieții sociale – ale neîncrederii se văd cu ochiul liber la tot pasul. Ca și zădărnicia eforturilor de a le limita, de a metamorfoza neîncrederea, suspiciunea, veghea permanentă a partenerilor

¹⁰ Iorga, Nicolae, *Cugetări*, București, Editura tineretului, 1968.

¹¹ Mareș, Vladimir, *Op.cit.*

¹² Lorenz, Konrad scria: “Impresia că dragostea, credința, ÎNCREDEREA ar fi bune în sine, iar ura, necredința și NEÎNCREDEREA ar fi rele e cauzată de faptul că în societatea noastră DE PRIMELE DUCEM LIPSĂ, CELELALTE EXISTÂND în exces”, în *Cele opt păcate fundamentale ale omenirii civilizate*, București, Editura Humanitas, 1996, p.15.

¹³ Hesiod, *Munci și zile*, București, Editura științifică, 1957, p.372.

¹⁴ Seneca, *Scrisori către Luciliu*, București, Editura științifică, 1967.

(socotiți adesea adversari sau concurenți) în prezumția – fie și provizorie – de “nevinovăție”, în jetoane de încredere, în disponibilitate reală de cooperare loială.

E preferată și practică PÂNDA, vigilența. Se cheltuiesc energii, nervi, timp și, adesea, multă istețime și viclenie pentru “a prinde” adversarul, concurentul, “partenerul”.

3. Instituționalizarea

La nivel social ÎNCREDEREA – NEÎNCREDEREA sunt INSTITUȚIONALIZATE. Este vorba nu numai de proceduri parlamentare (“Votul de încredere”) sau bancare (“garanții” pentru creditele acordate) ci și de o veche instituție a iscoadelor, a SPIONAJULUI și CONTRA-SPIONAJULUI, care consumă atâta inteligență și atâtea fonduri.

Există multiple forme de INSTITUȚIONALIZARE (legalizare, normare) menite să “garanteze” încrederea între parteneri și să limiteze neîncrederea, sau s-o compenseze. *Contractele* legalizate sunt una dintre aceste forme. *Atestările, diplomele, certificatele* menite să confirme, să garanteze o anumită pregătire profesională. Înțelegerile, tratatele între state sunt și ele garante pentru relațiile de încredere reciprocă și limitări ale suspiciunii. *Jurământul* este și el o formă instituționalizată de acordare a încrederii.

În sistemele politice, electorale democratice, votul PENTRU reprezintă investitura de încredere, iar opusul – retragerea încrederii într-un partid, formațiune politică sau lider.

Prezența și proliferarea organismelor și organelor *de control* în întregul sistem instituțional, sistemele de sancțiuni juridice și morale pentru încălcarea normelor statornicite de societate atestă că, pentru a nu fi înșelată, încrederea trebuie supravegheată sau, în cazul că înșelăciunea s-a produs, ea trebuie sancționată. Nici o instituție nu-și permite să acorde încredere *nelimitată* funcționarilor săi, adică absolvire de orice control. Însăși noțiunea de responsabilitate o angajează nu numai pe cea de competență, profesionalitate, dar și onorarea încrederii acordate.

În justiție, verificarea minuțioasă a probelor scrise sau orale ale martorilor, pedepsirea acestora în cazul mărturiilor mincinoase sunt dovezi ale prudenței în raport cu gradul limitat de credibilitate ce se poate acorda oamenilor ale căror interese se ciocnesc adesea foarte violent. Neîncrederea se reproduce continuu, datorită experienței negative repetate a oamenilor¹⁵.

Arbitrajul și arbitrii reprezintă o altă formă instituționalizată, reglementată de o eventuală (și adesea reală) tentativă de înșelare a încrederii în corectitudinea comportamentului partenerilor la interacțiunile sociale de toate genurile de la cele economice, la cele sportive și de divertisment.

¹⁵Erik Erikson a demonstrat convingător că neîncrederea este indispensabilă: “Cuvinte ca ură, dragoste, prietenie, atașament, SUSPICȚUNE, încredere etc., reprezintă stări ce corespund unor disponibilități către moduri comportamentale bine precizate. Focare din aceste pomiri reprezintă o verigă a unui sistem bine ordonat și armonios din punct de vedere funcțional fiind astfel INDISPENSABIL.”

În condiții excepționale, cu asumarea unui risc maxim, încrederea se apropie de punctul cel mai înalt. Nu arareori ea este înșelată, motivând mărirea ariei de suspiciune din relațiile sociale interpersonale și macrosociale.

SCHIȚA UNEI TIPOLOGII. Un prim criteriu de tipologizare este cel al domeniului vieții sociale în care sunt analizate funcționarea și efectele raporturilor ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE. Vom desprinde, în primul rând, domeniul economico-financiar, apoi pe cel politico-diplomatic, administrativ, civic, domeniul creației și difuzării științei, culturii, artei, al învățământului, asistenței medicale, al serviciilor de tot felul și al divertismentului. Pe un fond general comun al derulării raporturilor ÎNCREDERE-NEÎNCREDERE, datorat caracterului lor psihosocial, există criterii și reguli specifice de control social pentru fiecare domeniu al vieții sociale.

Un alt criteriu de tipologizare este acela al tipurilor și nivelurilor de raporturi sociale în care sunt angajate ÎNCREDEREA și NEÎNCREDEREA. Avem în vedere aici *raporturile interpersonale informale* (în cadrul familiei, al microgrupurilor de prieteni etc.) sau *formale*, instituționalizate în și de sistemul diviziunii sociale și ierarhice a muncii. Este nivelul "molecular" al vieții sociale la care se produc cele mai mari satisfacții și dezamăgiri, stările de fericire sau de dramatice dezamăgiri.

De mare actualitate la noi ca și în lumea de azi, cu accente de tensiuni, de dramatism, este dinamica ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE din raporturile inter-etnice, cărora li s-au consacrat multe cercetări și se bucură de atenție în mass media și în cercurile politice internaționale.

Un capitol distinct și important este acela al raporturilor de ÎNCREDERE-NEÎNCREDERE în instituțiile și organizațiile sociale, inclusiv în informațiile oferite de mass media, obiect al unor cercetări sistematice (efectuate în Institutul nostru de către Andrei Novak¹⁶). Rezultatele acestor cercetări (și ale altora similare), care vor forma obiectul unor analize mai detaliate, indică, pe de o parte, efectul experienței sociale directe a oamenilor din contactele cu instituțiile și organizațiile sociale statale și civice, *efectul influenței tradițiilor dominante* în societatea respectivă, iar, pe de altă parte și în măsură tot mai mare, efectul influențelor persuasive ale tuturor canalelor mass media. Campanii de presă pot submina și spulbera încrederea unor mase mari de oameni într-o instituție, sau alta, economico-financiară, politică, culturală etc., în liderii acesteia. Mass media oferă cel mai puternic instrument fie de creare și consolidare a încrederii într-o instituție, într-un lider, fie de "demolare" a lor tocmai prin manipularea factorilor psihosociali ÎNCREDERE – NEÎNCREDERE.

În societățile contemporane mass media joacă rolul principal în edificarea sau distrugerea încrederii populației în programe și oameni politici. (Un exemplu și un caz semnificativ l-a constituit campania de presă favorabilă SCHIMBĂRII structurilor de putere din România, campanie care a contribuit într-o măsură hotărâtoare la "votul de încredere" dat de peste cincizeci la sută din alegători fostei opoziții, care astfel a ajuns la guvernare). În prezent grija noii Puteri de a avea de partea sa televiziunea și presa dovedește aceeași importanță a mass media în procesul cultivării încrederii într-un (alt) program de guvernare.

¹⁶ Evaluarea activității instituțiilor publice. 1992-1996

“Investiția de încredere” făcută în coaliția ajunsă la Putere este de importanță vitală pentru realizarea obiectivelor noii guvernări.

Tot mass media joacă un rol extrem de important în crearea încrederii sau neîncrederii în *instituții și organizații internaționale* de toate genurile și de toate dimensiunile (de la ONU, și organele sale specializate, la NATO, UE ș.a.). Imaginea unui popor/stat despre altul (favorabilă, nefavorabilă, indiferentă), raporturile de ÎNCREDERE–NEÎNCREDERE între ele și evoluția acestora sunt funcție nu numai de relațiile politico-diplomatice, economice și militare, dar și de activitatea mass media, a jurnaliștilor (tocmai acesteia i se datorează, cu precădere, imaginea unilaterală, deformată și adesea nefavorabilă a României post-decembriste în lume – după cum am arătat în cartea noastră *Mass media în tranziție*¹⁷).

În psihologia colectivă, de masă – atât de penetrant și multilateral analizată de Gustave LeBon în numeroasele sale lucrări (*Psihologia mulțimilor, Opiniile și Credințele* ș.a.) este înscrisă ca o trăsătură universală și constantă (se reproduce perpetuu și prefuturului) CREDULITATEA, susținută și de procesul IMITAȚIEI. Fenomenul se accentuează în perioade de crize economice, sociale și politice. Faptul a fost ilustrat și la noi de fenomenul CARITAS și încă altele similare, precum și de înmulțirea victimelor celor înșelați în fel și chip de escroci de toate categoriile.

În fine, un criteriu de tipologizare a ÎNCREDERII–NEÎNCREDERII este de domeniul psihologic și se referă la ÎNCREDEREA în VIITOR, la SPERANȚĂ și OPTIMISM. Ca și alte categorii psihologice, acestea au o anumită labilitate și sunt obiect de manipulare. După opinia noastră categoriile OPTIMISM – PESIMISM nu sunt operaționale. REALISMUL, generat de luciditate și îndoială carteziană, poate oferi o bază pentru încredere în viitor. Dacă la nivelul Realităților de gradul III–IV–V, lingvistice, se poate zugrăvi cu ușurință un “viitor mai bun”, Realitățile de gradul I, strict obiective, temperează orice entuziasm. Viitorul e ipotecat de prea multe dileme și necunoscute. El cade sub incidența INCERTITUDINII. Eșecul VIITOROLOGIEI, ramura de știință care a înflorit în deceniul șase–șapte și a antrenat competențe remarcabile și minți strălucite, este cât se poate de semnificativ. Previziunile și scenariile elaborate acum 20–30 de ani nu s-au confirmat. Viitorul are această “grijă” să arate altfel decât a fost descris, prevăzut, dorit.

Faptele demonstrează că nu se poate ieși din *criza economică* dacă, printr-o amplă acțiune concertată a instituțiilor sociale și a mass media, nu devine dominantă ÎNCREDEREA populației în organismele și mecanismele economiei de piață, dacă nu se schimbă IMAGINEA publică despre virtuțile și servituțile acestui tip de economie.

Tot pe bază de fapte, demonstrăm că ieșirea din *criza politică* – o criză a democrației normalității – este condiționată de o competiție autentică între factorii politici responsabili (partide, lideri) de recucerirea încrederii populației în capacitatea strategiilor politice de a le asigura o calitate corespunzătoare a vieții.

¹⁷ Pânzaru, Petru, *Mass media în tranziție*. București, Editura Rompres, 1996.

*
* *

Societatea românească traversează o profundă CRIZĂ PSIHOSOCIALĂ, AL CĂREI NUCLEU îl constituie CRIZA DE ÎNCREDERE. Ea este prezentă și face ravagii în *toate* domeniile și la toate nivelurile vieții noastre sociale. Ea stă la originea și perpetuarea crizei ECONOMICE, a crizei POLITICE și a crizei CULTURALE. Ea este, în fond o criză de IDENTITATE și de IDENTIFICARE. Nici după șapte ani de la Revoluția din Decembrie n-a fost identificată și definită o *strategie coerentă și optimă* a dezvoltării societății românești în conformitate cu noile realități și condiții interne și internaționale schimbate și mereu în radicală schimbare.

Termenului REFORMĂ nu i s-a conferit un conținut precis, programatic susținut de un PROGRAM cu obiective realiste, univoce și credibile, care în condiții de CONTINUITATE să opereze schimbări (discontinuități) favorabile și de perspectivă.

Fenomenul TRANZIȚIA CĂTRE ECONOMIA DE PIAȚĂ ȘI DEMOCRAȚIE nu numai că nu a definit direcția de evoluție a societății noastre, ci a operat o SUBSTITUIRE a SCOPULUI cu MIJLOACELE. Nici democrația, nici economia de piață nu sunt, nu pot fi SCOPURI. Ele trebuie tratate doar ca MIJLOACE menite să deschidă drum și să asigure populației condițiile economice și politico-juridice pentru valorificarea maximală a energiilor sociale și resurselor materiale în vederea edificării unei societăți funcționale, capabile să asigure membrilor ei o calitate corespunzătoare a vieții. Clasa politică, eterogenă și de slabă calitate, absorbită de interesele și coliziunile interne, situată "deasupra" populației ale cărei nevoi și aspirații pretinde că le promovează nu se bucură de ÎNCREDEREA acesteia. În virtutea experienței negative acumulate precum și datorită stărilor conflictuale mereu resuscitate de forțele politice aflate în concurență, cele mai multe categorii de populație NU AU ÎNCREDERE ÎN VIITOR.

Absența acestui vector psihosocial important (ÎNCREDEREA ÎN VIITOR) coroborată cu diminuarea SOLIDARITĂȚII sociale, cu proliferarea formelor extreme de individualism și egoism, induce efecte demobilizatoare și scade șansele unor performanțe necesare, dezirabile, vitale chiar.

Ieșirea din starea de criză multiplă a societății românești de azi nu este posibilă fără resorbția *prealabilă* a crizei de ordin psihosocial fără normalizarea climatului social, fără stabilitate valoric-normativă în armonie cu particularitățile psihosociale ale poporului român.